
VINDPLAATSEN, GEBRUIK EN VERWIJZING NAAR ON-LINE JURIDISCHE BRONNEN

Wim SCHREURS

Assistent Rechtsmethodologie aan de Vrije Universiteit Brussel en advocaat bij de balie van Brussel

I. Ten geleide

Het internet wordt een steeds belangrijkere vindplaats van informatie, ook in de juridische sector. In deze soms archaisch georganiseerde beroepssector, waar niet graag afgeweken wordt van traditionele verworvenheden, dient het internet zich aan als een noodzakelijk hulpmiddel voor het verkrijgen en versturen van informatie.

Indien een rechtenstudent een taak maakt, een bedrijfsjurist een advies aan de directie geeft, een advocaat een schriftelijke conclusie opstelt of wanneer een rechter zijn uitspraak motiveert, zal die zich daarbij veelal baseren op de drie belangrijkste bronnen van recht : wetgeving, rechtspraak en rechtsleer.

Het is zo dat bronnen van wetgeving, rechtspraak en rechtsleer steeds meer, in sommige gevallen zelfs uitsluitend, op het internet beschikbaar zijn. Dit betekent dat er een gemakkelijke toegang tot informatie plaatsvindt, zowel voor de jurist als de gewone leek. Maar natuurlijk stellen zich een aantal praktische problemen met betrekking tot het gebruik van on-line bronnen van het recht, zowel bij het opzoeken, het raadplegen als het verwijzen naar deze bronnen van het recht.

In deze bijdrage zal getracht worden nader in te gaan op deze situatie. Eerst zal een overzicht gegeven worden van de belangrijkste vindplaatsen van de bronnen van Belgisch en Europees recht op internet. Vervolgens wordt in het kort de problematiek geschetst die kan ontstaan bij raadpleging van deze bronnen. Tenslotte wordt dieper ingegaan op de techniek van het verwijzen naar deze bronnen, in een poging om tot een standaard te komen.¹

---

¹ Deze bijdrage is gebaseerd op een bijdrage van dezelfde auteur : SCHREURS, W., " Naar on-line bronnen verwijzen in België - een proeve van handleiding ", *NJW*, 26 februari 2003, 228-234.

II. Enkele on-line vindplaatsen van de bronnen van het recht.

In de toekomst zullen de meeste *geschreven* bronnen van recht (wetgeving, rechtspraak en rechtsleer) waarschijnlijk slechts *uitsluitend* via internet of via on-line databanken op afstand geraadpleegd kunnen worden. Hier volgt alvast een overzicht van enkele actuele vindplaatsen.

II.1. **Vindplaatsen van nationale en Europese wetgevingen.**

II.1.1. **Officiële Belgische wetgeving**

Het officiële publicatieblad van Belgische wetgeving op federaal niveau en op niveau van de Gemeenschappen en Gewesten is het Belgisch Staatsblad (B.S.), dat dagelijks verschijnt en raadpleegbaar is via de internetsite van het Bestuur van het Belgisch Staatsblad, <http://www.staatsblad.be>. Via deze link komt men in eerste instantie op de portaalsite van het FOD Justitie. Op deze site is trouwens heel wat andere informatie beschikbaar, zoals een overzicht van juridische adressen, rechtbanken etc.

Wetenswaardig is dat het Belgisch Staatsblad vanaf 1 januari 2003 alleen nog maar op internet wordt gepubliceerd. Er is geen gedrukte uitgave

---

Zie ook volgende bijdragen: M.H. BASTIAANS, H.M.J. BOGAARD en A.F.M. BRENNINKMEIJER, *Leidraad voor juridische auteurs : voetnoten, bronvermeldingen, literatuurlijsten en afkortingen in Nederlandstalige publicaties*, Deventer, Kluwer, 2001 (3^e verbeterde druk), 48-51 ; L. VAN DER WEES, W. RENDEN en M. HERTZBERGER, *Internet voor Juristen - 2002*, Deventer, Kluwer, 2002, 95-105 ; B.J. KOOPS en J.G.L. VAN DER WEES, " Verwijzen naar elektronische bronnen ", *N.J.B.* afl. 11 16 maart 2001, 521-524.

meer, het wordt slechts in drie exemplaren gedrukt en is voor het overige slechts consulteerbaar via bovenvermelde website.²

Deze website bevat de integrale weergave van alle “wetten” in de ruime zin van het woord die gepubliceerd werden in het B.S. vanaf 1 juni 1997. De wetten, gepubliceerd tussen 1945 en 1 juni 1997, worden hier enkel met de titel vermeld: wil men de volledige tekst van deze wetten raadplegen, dan dient men dus nog steeds een opzoeking te doen in het papieren Staatsblad.³ Wetten afgekondigd en gepubliceerd vóór 1945, ook al zijn deze nog geldig, zijn in deze databank niet opgenomen.

II.1.2. Gecoördineerde Belgische wetgeving

Het verdient aandacht dat men moet opletten bij het gebruik van het B.S. als hulpmiddel voor het opzoeken van wetgeving. Het B.S. wordt immers chronologisch gepubliceerd op datum van afkondiging van de wet. Men weet m.a.w. nooit zeker als de wet, die men raadpleegt via het B.S., achteraf nog gewijzigd, opgeheven of aangevuld werd. Het voordeel van het gebruik van een officiële publicatiebron is dan wel de betrouwbaarheid ervan maar het nadeel ervan bestaat erin dat de aanpassingen, wijzigingen, opheffingen etc. natuurlijk niet tesamen met de oorspronkelijke wet worden gepubliceerd. Elke wetswijziging, en dat komt dus zeer regelmatig voor, wordt dus op een latere datum gepubliceerd.⁴

Wetgeving, in de vorm weergegeven zoals deze vandaag actueel geldig is, met inbegrip van de wijzigingen, opheffingen en aanvullingen, noemt

² Art. 472 e.v. Programmawet (I) van 24 december 2002, B.S. 31 december 2002, <http://www.staatsblad.be>.

³ Wetgeving op het niveau van provincies en gemeentes wordt niet in het B.S. gepubliceerd. Deze publicaties kunnen in het Bestuursmemoriaal (soms bij abstract of verwijzing voor de gemeentelijke wetgeving) gepubliceerd, dat vooralsnog slechts sporadisch on-line wordt gepubliceerd via de websites van de provincies.

⁴ Bijvoorbeeld : De Belgische wet van 30 juni 1994 op de auteursrechten en de naburige rechten, gepubliceerd in het B.S. van 27 juli 1994, werd aanzienlijk gewijzigd bij Wet van 31 augustus 1998 (B.S. 14 november 1998). Deze belangrijke wijziging is natuurlijk niet terug te vinden in de officiële publicatie/vindplaats/Belgisch Staatsblad van 27 juli 1997.

men dus gecoördineerde wetgeving. Men zoekt bijgevolg het best in on-line databanken van gecoördineerde wetgeving, terwijl men wel steeds naar de officiële publicatiebron dient te verwijzen.

Officiële publicatie gebeurt dus via het B.S., uitgaande van de overheid zelf, terwijl de niet-officiële publicatie voornamelijk gebeurt via andere (on-line) databanken. Enkele vindplaatsen van gecoördineerde (Belgische) wetgeving zijn :

- Juridat (<http://www.juridat.be> - gratis portaalsite van de Rechterlijke Macht) - keuze “Wetgeving”; ook beschikbaar via het
- Belgisch Staatsblad (<http://www.staatsblad.be>) - keuze “Gecconsolideerde wetgeving”
- Jur@ (<http://www.jura.be> - gratis proefabonnement van één maand, uitgaande van Kluwer Rechtswetenschappen),
- de Vlaamse Codex⁵ van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
- en tenslotte Wallex⁶, uitgaande van het Waals Gewest (beiden gratis).

II.1.3. Voorbereidende werken van Belgische wetgeving

Wetgeving die afgekondigd wordt op Federaal niveau en op het niveau van Gemeenschap en Gewest is natuurlijk ook het voorwerp van voorbereidende werkzaamheden, gepubliceerd in wat men ‘voorbereidende werken’ noemt. De voorbereidende werken, vooral de Memorie van Toelichting (bij wetten) en het Verslag aan de Koning (bij K.B.’s), zijn een belangrijk hulpmiddel bij de interpretatie en de studie van wetgevende normen, die meestal op vrij abstracte en algemene wijze geformuleerd worden.

De uiteindelijke vindplaats van de voorbereidende werken wordt aangeduid in een voetnoot bij de officiële publicatie van de wet in het B.S. en soms in bepaalde on-line databanken. Zij worden niet in het B.S. zelf gepubliceerd maar zijn allen on-line beschikbaar op de websites van de respectievelijke instanties van wie de voorbereidende werken uitgaan, te weten⁷ :

⁵ <http://212.123.19.141/cgi-bin/startapp.exe>

⁶ <http://wallex.wallonie.be/indexMain.html>

⁷ Parlementaire Handelingen en Stukken vóór legislatuur 1995 zijn soms enkel via papieren ver-

- Kamer van Volksvertegenwoordigers (<http://www.dekamer.be>),
- Senaat (<http://www.senaat.be>),
- Vlaams Parlement (<http://www.vlaamsparlement.be>),
- Waals Parlement (<http://www.parlement-wallon.be>)
- Parlement van de Franse Gemeenschap (<http://www.pcf.be>)
- en Brussels Parlement (<http://www.bruparl.irisnet.be>).

II.1.4. Europese wetgeving

Europese regelgeving is een zeer belangrijkere bron van wetgeving omdat deze dikwijls rechtstreeks van toepassing is in de Lidstaten (verordeningen) of moet omgezet worden in nationale wetgeving (richtlijnen). De publicatie ervan gebeurt op officiële wijze in het “ Publicatieblad van de Europese Unie ”, dat dagelijks verschijnt en bestaat uit een Serie L (Lex) voor verordeningen, richtlijnen, beschikkingen, aanbevelingen en adviezen, en een Serie C (Communications) voor mededelingen, voorbereidende besluiten en bekendmakingen.

Het publicatieblad kan on-line geraadpleegd worden via Eur-lex ⁸ (officiële publicatie door de E.G., gratis doch met een moeilijke zoekmachine) en via Celex ⁹ (zeer goede zoekinterface en gratis sinds juli 2004).

Het opzoeken van wetgeving op Europees niveau in private, officieuze on-line databanken kan gebeuren via Jur@ en vele richtlijnen en verordeningen zijn beschikbaar via private (academische) websites die men kan vinden via zoekmachines zoals Google.

Tenslotte bestaan er ook officiële databanken van buitenlandse wetgeving.¹⁰

---

sies beschikbaar. Vanaf ongeveer '95 (afhankelijk van de publicerende instantie) zijn ze on-line beschikbaar.

⁸ <http://europa.eu.int/eur-lex>

⁹ <http://europa.eu.int/celex>

¹⁰ Alle landen van de wereld via <http://www.loc.gov/law/guide/nations.html> ; Nederland via <http://wetten.overheid.nl> ; Frankrijk via <http://www.legifrance.gouv.fr> ; Duitsland via <https://www.ebundesanzeiger.de>, Verenigd Koninkrijk via <http://www.hmsso.gov.uk> of Verenigde Staten via <http://www.loc.gov/law/public/law.html>

II.2. Vindplaatsen van rechtspraak

Rechtspraak is een instrumentele bron van recht. Dat wil zeggen dat de uitspraken (vonnissen, arresten en beschikkingen) geschreven moeten zijn. Er is in principe echter geen verplichte publicatie van vonnissen en arresten, op enkele uitzonderingen na. Hieruit volgt dat de rechtspraak die on-line gevonden wordt, in feite enkel een (subjectieve) selectie weerspiegelt van de uitgeverijen en beheerders van de databanken of websites.¹¹ Dat verhindert niet dat men een afschrift kan vragen aan of inzage kan krijgen bij de griffie van het rechtscollege dat de uitspraak heeft gedaan.

II.2.1. Nationale rechtspraak

Bij analyse van de on-line vindplaatsen van Belgische rechtspraak maken we onderscheid tussen twee vindplaatsen : enerzijds de rechtspraak van de Gerechtshoven die zelf in de online publicatie van hun uitspraken voorzien zonder daarbij een selectie door te voeren zoals het Hof van Cassatie, het Arbitragehof en de Raad van State. Anderzijds de publicatie van rechtspraak van (andere) hoven en rechtbanken die in de meeste gevallen sporadisch en selectief naar keuze van de redacteurs van tijdschriften en de beheerders van databanken gebeurt.

II.2.2. Het Hof van Cassatie

Het Hof van Cassatie is het hoogste rechtsprekende college in België. Het doet uitspraak over het recht, niet over de feiten. Net omdat het Hof dikwijls uitspraak doet over de betekenis en de interpretatie van de wet en niet over de feiten oordeelt, zijn de uitspraken ervan zo belangrijk. Arresten van het Hof worden online gepubliceerd op de website van het Hof van Cassatie, raadpleegbaar via <http://www.cass.be>.¹²

II.2.3. Het Arbitragehof

Het Arbitragehof is een semi-constitutioneel rechtscollege dat uitspraak doet over beroepen tot

---

¹¹ Zie daarentegen verder i.v.m. de publicaties op websites van de hoogste rechtscolleges.

¹² Let op dat u klikt op de link op de top van de piramide “ Hof van Cassatie ” en niet op de link “ rechtspraak ” aan de linkerzijde, waardoor U in de algemene databank van rechtspraak - “ Juridat, portaalsite van de Rechterlijke Macht ” - terecht komt.

nietigverklaring (of schorsing) van wetten of decreten wegens schending van de bevoegdheidsregeling van Staat, Gemeenschappen en Gewesten, schending van alle artikelen van titel II of schending van de artikelen 170, 172 en 191 van de Grondwet. Het beantwoordt daarnaast ook prejudiciële vragen van rechtscolleges over deze aangelegenheden. Arresten van het Arbitragehof worden officieel gepubliceerd. In de meeste gevallen is hun publicatie in het Belgisch Staatsblad zelfs in *full text* vereist. De website van het Arbitragehof¹³ is gebruiksvriendelijk en bevat een overzicht van arresten via verschillende registers (zoals bijv. het handig register van getoetste normen).

II.2.4. De Raad van State (Afdeling Administratie)

De Raad van State (Afdeling Administratie) is het hoogste administratief rechtscollege en doet uitspraak over beroepen tot nietigverklaring ingesteld tegen akten, beslissingen en reglementen van administratieve overheden. Sinds 1994 worden alle arresten van de Raad van State quasi-officieel gepubliceerd via een website met - momenteel - erg moeilijke en gebruiksonvriendelijke zoekmogelijkheden.¹⁴ Bovendien worden uitspraken in vreemdelingenzaken niet online gepubliceerd omwille van het risico dat de betrokkenen in hun land van oorsprong kunnen lopen.

II.2.5. Het opzoeken van rechtspraak via andere databanken

Zoals hierboven gesteld wordt rechtspraak in principe niet verplicht gepubliceerd omdat het geen algemeen bindende bron van recht is. Het bindt meestal alleen de partijen. Nochtans is rechtspraak een belangrijke bron van recht en wordt er dikwijls naar verwezen om een standpunt te argumenteren.

Vonnissen en arresten worden, naast de publicatie door het rechtscollege zelf of bij wet voorzien, zowel in tijdschriften als in on-line databanken soms geheel soms gedeeltelijk gepubliceerd, al dan niet voorzien van een abstract (korte samenvatting) of noot (korte commentaar). Om te weten in welke tijdschriften vonnissen en arresten gepubliceerd werden (indien ze niet in de databank zijn opgenomen), bestaan er dus twee

oplossingen : ofwel doorbladert men de tijdschriften één voor één (enkel aan te raden bij gespecialiseerde tijdschriften) ofwel maakt men gebruik van zogenaamde juridische databanken die dikwijls als repertorium functioneren.

Enkele bekende repertoria van rechtspraak zijn Jur@ en Juridat¹⁵. Hierin wordt niet altijd de volledige tekst van rechterlijke uitspraken opgenomen, maar soms slechts enkele gegevens zoals het rechtscollege, de datum van de uitspraak, onderwerp, (abstract) en de uiteindelijke verwijzing naar het tijdschrift waarin de tekst wel werd gepubliceerd.

Tenslotte bekomt men dikwijls ook goede resultaten via het gebruik van zoekmachines en een combinatie van duidelijke trefwoorden.

II.2.6. Rechtspraak van supranationale rechtscolleges

a. Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen en het Gerecht van eerste aanleg

Het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen ziet toe op de eerbieding van de oprichtingsverdragen van de E.G. en van de regels die door de gemeenschapsinstellingen zijn vastgesteld. Het zorgt voor de eenheid van interpretatie van het Gemeenschapsrecht. Het Gerecht van eerste aanleg werd in 1988 opgericht en doet voornamelijk uitspraken over ambtenarenzaken, maar ook over beroepen op het gebied van het mededingingsrecht. Het is een onderafdeling van het Hof van Justitie. De on-line vindplaatsen van rechtspraak van het Hof en het Gerecht zijn de eigen Curia-website¹⁶ en het Publicatieblad van de E.U. (zie hoger, Eur-lex & Celex).

b. Europees Hof van de Rechten van de Mens

Het Europees Hof van de Rechten van de Mens behandelt klachten van onderdanen, staten of organisaties die partij zijn bij het EVRM (Europees Verdrag van de Rechten van de Mens), wegens schending van het Verdrag. De rechtspraak wordt gepubliceerd op de site van het Hof: <http://www.echr.coe.int>.

¹³ <http://www.arbitrage.be>

¹⁴ <http://www.raadvst-consetat.be>

¹⁵ Zie infra.

¹⁶ <http://curia.eu.int>

II.3. Rechtsleer

Rechtsleer is een **niet-bindende bron van recht** en is te vinden in monografieën, tijdschriften, cd-rom- en webdatabanken. Webdatabanken dienen dikwijls als repertorium, waarbij verwezen wordt naar de (meestal analoge) boeken en tijdschriften waarin de teksten gevonden kunnen worden. Natuurlijk is ook het internet op zich een belangrijke bron van rechtsleer, alhoewel men hierbij rekening moet houden met de volledigheid en juistheid van de on-line bronnen die men raadpleegt.

Enkele hulpmiddelen zijn :

- A. De catalogi van Belgische universiteitsbibliotheken.
- B. Catalogus van de bibliotheek van de Europese Commissie (ECLAS) via <http://europa.eu.int/eclas/>
- C. Overzichten van elektronische tijdschriften in full text.¹⁷
- D. Algemene webdatabanken voor rechtsleer zoals Jur@, Strad@ en Juridat.
- E. Portalsites van organisaties, met interessante juridische informatie
  - België FOD Justitie : <http://www.just.fgov.be>
  - Europese Unie : http://europa.eu.int/index_nl.htm
  - Orde van Vlaamse Balies : <http://www.advocaat.be>
  - Orde van Franstalige en Duitstalige Balies : <http://www.avocat.be>
  - Orde van Gerechtsdeurwaarders : <http://www.gerechtsdeurwaarders.be>
  - Orde van Notarissen : <http://www.notaris.be>
- F. Specifieke, materiegebonden juridische Belgische portalsites
  - Algemene bedrijfsinformatie : <http://www.vanhecke.com>
  - Bewijsrecht, Goederenrecht, Familiericht : <http://www.droit.ulg.ac.be/bdd/index.html>
  - Portalsite voor KMO's en Ondernemers : <http://www.mesotten.be>
  - Fiscaal advies, aftrekbare belastingen : <http://www.mesotten.be>
  - Databank onderwijsrecht Vlaanderen (Edulex) : <http://www.ond.vlaanderen.be/edulex/>
  - Dikeon (uitgeverij Story-Scientia) : <http://www.dikeon.be>
  - On-line Berekening van successierechten: <http://www.successierecht.be>
  - Ontslagberekening bedienden : http://www.admb.be/evap/evap.m_ontslag_cijfers.show?p_taal_cd=N
  - Alles over Verkeerswetgeving : <http://wegcode.be/index.php>
- G. Zoekmachines met juridische specialisatie
  - Amerika : <http://www.gigalaw.com>
  - Amerika : <http://www.findlaw.com> (<http://www.lawcrawler.com>)

III. Enkele problemen bij het opzoeken en gebruiken van de on-line bronnen

De mijns inziens belangrijkste problemen, eigen aan internetpublicaties, zijn de niet-vermelding van uitgever of auteur van de on-line publicatie, het niet weergeven van de datum van publicatie, het niet terugvinden van gebruikte bronnen achteraf en tenslotte de integriteit en de algemene betrouwbaarheid van de geraadpleegde informatie.

Deze problemen stellen zich vooral op het gebied van de rechtsleer en algemene bronnen van juridische informatie : databanken van wetgeving

¹⁷ <http://biblio.vub.ac.be/ADB/SUBJECT/EN/> en www.loc.gov/law/guide/lawreviews.html

en rechtspraak vereisen een investering en gaan dikwijls uit van hetzij officiële instellingen, hetzij gekende private uitgevers of instellingen.

a) auteur en uitgever onbekend

Het is dikwijls niet te achterhalen wie de auteur of wie de verantwoordelijke uitgever is van de geraadpleegde website. Naast het feit dat hierdoor een correcte bronvermelding niet gemakkelijk wordt, creëert dat eveneens een vraagstelling omtrent de betrouwbaarheid van de informatie. Men merkt bijv. dikwijls (via zoekmachine) dat informatie in net dezelfde vorm op veel verschillende websites voorkomt, met andere woorden dus dat de informatie regelmatig (en zonder respect voor auteursrechten) klakkeloos van site tot site wordt gekopieerd zonder dat de oorsprong, de waarheid en betrouwbaarheid ervan wordt nagegaan door de persoon die de informatie op de website plaatst. Domeinnamen en servers kunnen zonder opgave van identiteit geregistreerd worden.

b) integriteit en betrouwbaarheid van de informatie

De combinatie van deze twee factoren (geen of onduidelijke vermelding van de auteur, noch van de ' uitgever ') maakt eigenlijk dat je verwijzing niet echt 'wetenschappelijk' overkomt en dat het risico op onbetrouwbaarheid en verdwijning van de bronnen reëel is.

Langs de andere kant laat dit wel toe aan de surfer om te verifiëren of het nu om een wetenschappelijke bron of niet gaat. Men zou een wetenschappelijke bron van rechtsleer - los van de inhoud - kunnen onderscheiden van een niet-wetenschappelijke bron door de aanwezigheid van bronvermeldingen enerzijds en door de mogelijkheid tot verificatie van deze bronvermeldingen anderzijds. Zo wordt een nieuwsbericht, waarin in het kort een vonnis wordt aangehaald, bijv. niet beschouwd als een bron van rechtsleer maar als een materiële, niet-formele bron van recht. Ook ' juridische ' teksten die bijv. vonnissen en arresten hernemen zonder te verwijzen naar de juiste datum, het rechtscollege enz. dienen best via andere wegen geverifieerd te worden en uiteindelijk niet als bron van rechtsleer beschouwd te worden.

De internetrevolutie wordt uiteindelijk ook gekenmerkt door een horizontale productie van in-

formatie : terwijl de informatiestroom vroeger gefilterd werd door uitgevers en *peer review* vooraleer de lezer zich erin kon baden, niet alleen in de juridische sector, komt men nu in een systeem waarbij iedereen zonder beperking of controle het ' recht ' heeft om informatie op het net te zetten, voorzover dit de wetten van openbare orde, goede zeden en de intellectuele rechten van derden niet zou schenden. Dit heeft dus zowel voordelen als nadelen. Men kan tegenwoordig steeds meer zwemmen, maar men dient op te passen in welk water men zwemt.

c) datum van publicatie en actualiteit van de bronnen

Terwijl boeken en tijdschriften vroeger altijd een vaste datum van (eerste) publicatie hadden, geldt dat dikwijls niet voor websites. Men weet niet wanneer de informatie op het internet werd geplaatst zodat men dat niet in de verwijzing kan opnemen. Men kan bijgevolg ook niet de actualiteit van de geraadpleegde bron achterhalen. Bovendien geven websites dikwijls een *copyright notice* weer die zich uitstrekt over verschillende jaren zoals bijv. © 1999-2004.

d) File not Found

Alhoewel dit probleem zich tegenwoordig iets minder stelt - nu architecten van de informatiesnelweg zich er meer van bewust zijn - kan de informatie na verloop van tijd dikwijls niet meer teruggevonden worden omdat de domeinnaam niet meer actief is of omdat de hyperlink niet meer werkt (de informatie werd bijv. verplaatst naar een archief). Dit betekent dat de informatie achteraf door de lezer niet meer geverifieerd kan worden. Hieruit volgt dat de goede vorser in principe steeds een back-up neemt van de bron die hij op het internet geraadpleegd heeft.

e) geen toegang tot de informatie

Sommige websites bevattende bijv. databanken of elektronische juridische zijn enkel toegankelijk mits betaling van een abonnement of *subscription* alvorens toegang wordt verleend tot de aangeboden informatie.

IV. Verwijzen naar elektronische bronnen

Bij het schrijven van een wetenschappelijke tekst

(rechtsleer) dient de auteur zich meestal te bedienen van enkele bronnen van recht om zijn argumentatie te staven. Wanneer in een tekst gesproken wordt over een bepaalde wet of over een bepaalde rechterlijke uitspraak, of wanneer verwezen wordt naar het standpunt van een andere auteur, dan bestaat er in de juridische praktijk de gewoonte om te verwijzen naar de vindplaatsen van deze bronnen. Dat gebeurt via een systeem van afkortingen en verwijzingen dat gebaseerd is op een uitgave van Kluwer Rechtswetenschappen, genoemd het Verwijzingen en Afkortingenboekje (V&A boekje)¹⁸.

Zo wordt bij een wet steeds verwezen naar de volledige benaming, de datum van afkondiging, de officiële publicatieplaats en de datum van publicatie. Bij rechtspraak verwijst men steeds naar achtereenvolgens het rechtscollege, de datum van de uitspraak en de vindplaats van de uitspraak indien deze is gepubliceerd (meestal in een tijdschrift). Bij rechtsleer verwijst men dan weer naar, achtereenvolgens, de naam van de auteur, de afkorting van diens voornaam, de titel van het boek of het artikel, desgevallend het tijdschrift, de plaats van uitgave, de uitgever, de datum van uitgave en de pagina's.

Deze systematiek dient nu toegepast te worden voor on-line bronnen. De auteur verwijst hier - enigszins aangepast doch hierdoor hopelijk verbeterd - naar de leidraad die geformuleerd werd in een vorig artikel (zie voetnoot 1).

Deze tips zouden ook gebruikt kunnen worden bij het schrijven van niet-juridische teksten.

Enkele basisbeginselen zouden kunnen zijn :

- a) Neem de afkortingen en verwijzingen die gebruikt worden op het internet niet klakkeloos over. Pas ze aan de geijkte verwijzingsvormen van het V&A boekje aan.
- b) Men vermeldt altijd de datum van consultatie bij de raadpleging van een on-line bron van rechtsleer, tenzij het gaat om een elektronisch tijdschrift.

¹⁸ INTERUNIVERSITAIRE COMMISSIE JURIDISCHE VERWIJZINGEN EN AFKORTINGEN, *Juridische verwijzingen en afkortingen*, Antwerpen, Kluwer, 2000 (3^e uitgave), 207 p. (hierna verkort geciteerd : V&A-boekje)

- c) Men vermeldt de datum van consultatie bij de raadpleging van een bron van rechtspraak wanneer men verwijst naar niet-officiële publicaties, dus naar websites die niet van de rechtscolleges zelf uitgaan, ook al bevindt de uitspraak zich in een databank.
- d) Men vermeldt altijd de datum van publicatie bij bronnen van rechtsleer, indien deze datum voorhanden is, en bij bronnen van rechtspraak, indien deze uitspraak niet in een on-line databank maar op een website zelf werd opgenomen.
- e) Men kan de verwijzingen naar de datum van consultatie afkorten als 'dc'. Deze afkorting verwijst naar de beginletters die ook gebruikt worden in verschillende andere talen (date of/de consultation etc.).
- f) Men beschouwt on-line informatie van rechtsleer als een tijdschriftartikel, dat een andere annotatiewijze kent dan rechtsleer in de vorm van een monografie.
- g) De hyperlink in de voetnoten wordt technisch behouden en blijft dus in het blauw onderlijnd. De lezer kan zo opmerken dat er een link bestaat en doorklikken indien de geraadpleegde tekst zelf ook on-line zou staan.
- h) Plaats nooit een splitsteken " - " in de hyperlink om een mooiere lay-out te bekomen want dat maakt de link soms onbruikbaar. Wat u kan doen is de hyperlink ' splitsen ' door een spatieteken te gebruiken op voorwaarde dat u dit zorgvuldig in twee stappen doet : eerst moet u de hyperlink volledig kopiëren in de voetnoot of tekst en vervolgens moet u door één enkele druk op de spatiebalk een spatieteken toevoegen - daarna mag u de link niet meer ' aanraken ' want dan wordt ze onbruikbaar. Aarzel niet om superlange hyperlinks te gebruiken, maar houdt er wel rekening mee dat zoekmachines dikwijls zeer lange hyperlinks weergeven terwijl diezelfde vindplaats ook op een andere manier maar via een veel kortere hyperlink bereikt kan worden. Het belangrijkste is dat de lezer de juiste vindplaats - liefst zo snel mogelijk - kan terugvinden.
- i) Als de bron op verschillende plaatsen gepubliceerd wordt, bijv. zowel in gedrukte vorm als online (alle bronnen), bijv. zowel officieel

als officieus (rechtspraak en rechtsleer) worden alle vindplaatsen vermeld. Hierbij wordt eerst de officiële en dan de officieuze vindplaats vermeld, vervolgens eerst de gedrukte vindplaats en dan pas de online vindplaats, gescheiden door het woord ‘ en ’ of het teken ‘ ; ’

- j) Het formaat waarin de informatie beschikbaar is (.pdf, .doc) wordt niet bijkomend toegelicht.
- k) Indien een website geen deeplink toestaat verwijst men naar het courant gebruikte en gekende adres van de hoofdpagina.

Voor wat betreft wetgeving :

Omdat wetgeving altijd officieel gepubliceerd wordt en gebaseerd is op een datum van afkon-

diging (de datum van de wet zelf) en datum van publicatie, worden enkel deze data en de officiële vindplaatsen (gedrukt en online) vermeld. De datum van consultatie van *officiële* online vindplaatsen moet dus niet opgegeven worden, dit is totaal niet relevant. De datum van publicatie of plaatsing van de wet op een niet-officiële website en de datum van de consultatie van deze niet-officiële vindplaats moet wel door de auteur vermeld worden. Het kan immers zijn dat de auteur de verwijzing naar de officiële vindplaats van bijv. buitenlandse wetgeving niet vindt of niet kent maar toch moet hij daar natuurlijk naar verwijzen. Dit geldt ook indien men verwijst naar een website waarop een niet-officieel gecoördineerde versie van een wet staat.

Elektronisch wordt dan als volgt verwezen :

- (1) Wet van 28 november 2000 inzake computercriminaliteit, *B.S.* 3 maart 2001, <http://www.staatsblad.be> [De website staat niet direct een deeplink toe dus men verwijst naar de homepage. Omdat er geen gedrukte exemplaren meer bestaan wordt de vindplaats vermeld na een komma]
- (2) Art. 2 Richtl. Eur. Parl. en Raad E.G. 2000/31/EG van 8 juni 2000 betreffende bepaalde juridische aspecten van de diensten van de informatiemaatschappij, met name de elektronische handel, in de interne markt, *Pub. L.* 17 juli 2000, afl. 178, 1 en <http://europa.eu.int/eur-lex> [Het officiële Publicatieblad wordt ook gedrukt dus de online vindplaats wordt voorafgegaan door het voegwoord ‘en’]
- (3) Art. 2 van de Chinese Auteurswet van 7 september 1990, gewijzigd 27 oktober 2001, <http://www.chinajprlaw.com/english/-laws/laws10.htm>, de 31 december 2002. [Bij buitenlandse wetgeving zijn de officiële vindplaatsen niet altijd gekend maar toch moet men verwijzen : dan vermeldt men de datum van consultatie van de website en, indien voorhanden, de datum van publicatie of plaatsing van het document op de website]

Voor wat betreft rechtspraak :

De gegevens die men moet vermelden als men refereert aan rechtspraak zijn achtereenvolgens de rechterlijke instantie, de datum van de uitspraak en de vindplaats. Bij verwijzing naar Amerikaanse (en andere buitenlandse rechtspraak) vermeldt men best ook de naam der partijen omdat de gerechtelijke uitspraken daar vooral onder deze vermeldingen bekend zijn.

Een auteur hoeft de datum van publicatie en van consultatie *niet* te geven indien deze verwijst naar de officiële vindplaats waar de uitspraak verplicht gepubliceerd wordt

(bijv. <http://www.staatsblad.be>) of naar de on-line vindplaats die uitgaat van het rechtscollege dat de uitspraak gedaan heeft (bijv. <http://www.cass.be>).

Indien op een website ook verwezen wordt naar een andere vindplaats van dezelfde bron, zoals een traditioneel tijdschrift, dan kan de auteur ook de andere vindplaatsen vermelden op voorwaarde natuurlijk dat hij of zij deze geraadpleegd heeft. Het is hierbij in principe onaanvaardbaar dat een auteur de links of de verwijzingen naar andere vindplaatsen overneemt zonder dat hij of zij die andere vindplaats ook effectief geraadpleegd heeft.

Indien bepaalde gedrukte tijdschriften - waarin rechtspraak is opgenomen - ook elektronisch ge-

publiceerd worden, wordt *eerst* naar de gedrukte vindplaats verwezen en daarna naar de elektronische vindplaats, gescheiden door het woord 'en' of het teken ' ; '.

nog de traditionele weergave zoals afleveringen en pagina's gebruiken (weergave in .pdf), dan verwijst men evenzeer nog naar de specifieke jaargang en de aflevering, met op het einde het elektronisch adres.

Wanneer bepaalde tijdschriften tenslotte *enkel* elektronisch gepubliceerd worden maar hierbij

Elektronisch wordt als volgt verwezen :

- (1) Arbitragehof nr. 2/2002, 9 januari 2002, <http://www.arbitrage.be>. [Er is geen deeplink mogelijk dus men verwijst naar de startpagina. Men refereert aan de officiële internetsite van het rechtsprekende orgaan dus een datum van publicatie of consultatie moet niet gegeven worden]
- (2) Brussel 2 februari 2000, http://www.antiracisme.be/nl/rechtspraak-/vonnissen/2000/2000-02-02_h_bsl.pdf, dc 3 december 2002. [Het vonnis wordt gepubliceerd op een private website. Men geeft de datum van publicatie op de website (hier echter niet voorhanden) en de datum van consultatie van de website.
- (3) Brussel 13 februari 2001 (Belgacom Skynet/IFPI), *Mediaforum* 2001-5, 172-173, noot K.J. Koelman en <http://www.ivir.nl>, dc 3 december 2002. [Nvdr : Men vermeldt de gedrukte vindplaats eerst en vervolgens naar de hoofdpagina indien geen deeplink mogelijk is]
- (4) Cass. 2 maart 1993, *Arr. Cass.* 1993, 243 en <http://www.cass.be> ; *Pas.* 1993, I, 234 ; *Ing.-Cons.* 1993, 145 [Nvdr : Men vermeldt eerst de officiële publicaties, vervolgens de gedrukte niet-officiële.]
- (5) Antwerpen, 7 juni 1988, *T.B.H.* 1989, 614-617 en <http://www.juridat.be> [Geen verwijzing naar de datum van consultatie aangezien het om een databank gaat]

Voor wat betreft rechtsleer

- (1) DE HERT, P. & GUTWIRTH, S., " Making sense of privacy and data protection : A prospective overview in the light of the future of identity, location-based services and virtual residence ", *IPTS Technical Report Series*, July 2003, 111-162 en <ftp://ftp.jrc.es/pub/EURdoc/eur20823en.pdf>.
- (2) B.J. KOOPS en L. VAN DER HEES, " Verwijzen naar elektronische bronnen ", *N.J.B.* 2001, 521-524 en <http://www.recht.nl/doc/eciteer-12-01.pdf> (versie december 2001), dc 2 januari 2003 [De gedrukte vindplaats gaat de online vindplaats vooraf ; de vindplaatsen worden gescheiden door het woord 'en'].
- (3) J.M. MUELLER, " Patent Misuse Through the Capture of Industry Standards ", *Berkeley Technology Law Journal* 2002-17, II en <http://www.law.berkeley.edu/journals/btlj/articles/vol17/mueller.pdf> [Het gaat om een elektronisch tijdschrift dus datum van consultatie is niet nodig.]

Verwijzingen binnen de tekst zelf

In het V&A-boekje wordt aangeraden om bij herhalingen van verwijzingen naar *rechtspraak* de vindplaats telkens opnieuw volledig te vermelden. Ook bij herhalingen van een verwijzing naar *wetgeving* wordt afgeraden om een afkorting te gebruiken. Dit principe moet ook gelden voor terugkomende verwijzingen naar on-line vindplaatsen van *rechtspraak* en *wetgeving*.

Verwijst de auteur evenwel bij herhaling naar eenzelfde elektronische bron van *rechtsleer* op internet, dan beschouwen we die bron als een tijdschriftartikel waardoor de afkorting *l.c.* (en niet *o.c.*) wordt gebruikt. Men verwijst echter wél steeds opnieuw naar de on-line vindplaats omdat de lezer de bron zo opnieuw kan aanklikken in functie van de specifieke voetnoot !

